

پایان‌نامه مقطع کارشناسی ارشد تاریخ

نگرش‌های شیعه‌پژوهی ویلفرد مادلونگ و تأثیر آن بر شیعه‌پژوهی سایر مستشرقان

استاد راهنما

جناب دکتر محسن الویری

استاد مشاور

جناب دکتر محمدرضا بارانی

نگارش

نفیسه شکور

مَنْتِ خدای را عزوجل که طاعتش موجب قربت است و به شکر
 اندرش مزید نعمت. هر نفسی که فرو می رود ممدّ حیات است و
 چون برمی آید مفرّح ذات. پس در هر نفس دو نعمت موجود است
 و بر هر نعمتی شکری واجب.

و سلام و درود بر سرور کائنات و مفخر موجودات و رحمت
 عالمیان و صفوت آدمیان و تتمّه دور زمان محمد مصطفی صلوات الله
 علیه و خاندان پاک و مطهر و بی مانندش علیهم السلام.

تقدیم

آنانی که برای بودنم زیباترین بهانه‌اند

پدرم

مادرم

و همسرم

صمیمانه‌ترین و سبزترین سپاس‌ها نثار

پدر و مادر عزیزم

خواهر خوبم

همسر مهربانم

معلمان دلسوزم

استادان بزرگوارم

و تمامی کسانی که از باران لطف‌شان کویر وجودم سیراب گشت.

چکیده:

جهان هر روز مرحله‌ای تازه و فضایی جدید را تجربه می‌کند. این حال و هوای نو تنها خاص محیط‌های اجتماعی و علوم تجربی نیست، بلکه فضای دین و مذهب را نیز احاطه کرده است. در جریان این نو شدن، شیعه پژوهی نیز جایگاه ویژه‌ای یافته و توجه بسیاری از اندیشمندان را به خود جلب کرده است. در این میان، آگاهی از دیدگاه پژوهشگران دنیای غرب در خصوص تشیع از آن جا که از بیرون به آن می‌نگرند جالب و در عین حال می‌تواند یاری‌گر شیعه پژوهان حقیقت‌طلب باشد، چراکه به یقین بررسی عادلانه و منطقی آراء و نظرات گوناگون می‌تواند در نهایت حقیقت راستین را به مرحله ظهور و بروز برساند.

باید گفت در قافله مستشرقان شیعه پژوه، ویلفرد مادلونگ به سبب سابقه کاری و آثارش، برجسته و مورد توجه است. لذا نگرش‌های شیعه پژوهی وی و تأثیر آن بر شیعه پژوهی سایر مستشرقان، محل توجه رساله حاضر واقع شده و این پژوهش در پی فهم چستی دیدگاه وی درباره تشیع (با تکیه بر شیعه اثنی عشری) و چگونگی روش کار او در این حوزه است. از آن جا که پژوهش حاضر به روش اکتشافی عمل می‌کند؛ لذا فرضیه‌ای برای آن تعریف نشده است. گفتنی است برای دست یابی به خواسته‌ها و اهداف این رساله، مدخل‌های نوشته شده به وسیله مادلونگ در دائره‌المعارف اسلام، و برخی دیگر از آثار وی ترجمه و مورد بررسی و نقد واقع شد. آنچه در نهایت می‌توان گفت این است که وی درباره موضوعات مختلف مرتبط با تشیع اثنی عشری به شیوه‌ای علمی و غیر متعصبانه به بررسی و بحث پرداخته و اطلاعات ارزشمندی ارائه نموده؛ البته در برخی موارد با نادیده گرفتن مسائل مهم، دچار اشتباه شده و مطالبی نادرست را به رشته تحریر درآورده است. به هر حال، علی-رغم تحقیقات به نسبت گسترده مادلونگ درباره شیعه اثنی عشری، در نهایت نمی‌توان به چهارچوب مشخصی درباره دیدگاه وی در رابطه با تشیع دست یافت. ولی باید گفت که این دانشمند آلمانی تبار با تلاش‌ها و تحقیقات ارزنده خود درباره اسلام و تشیع نقش مهمی در شناساندن تاریخ اسلام و مذاهب اسلامی ایفا کرده است.

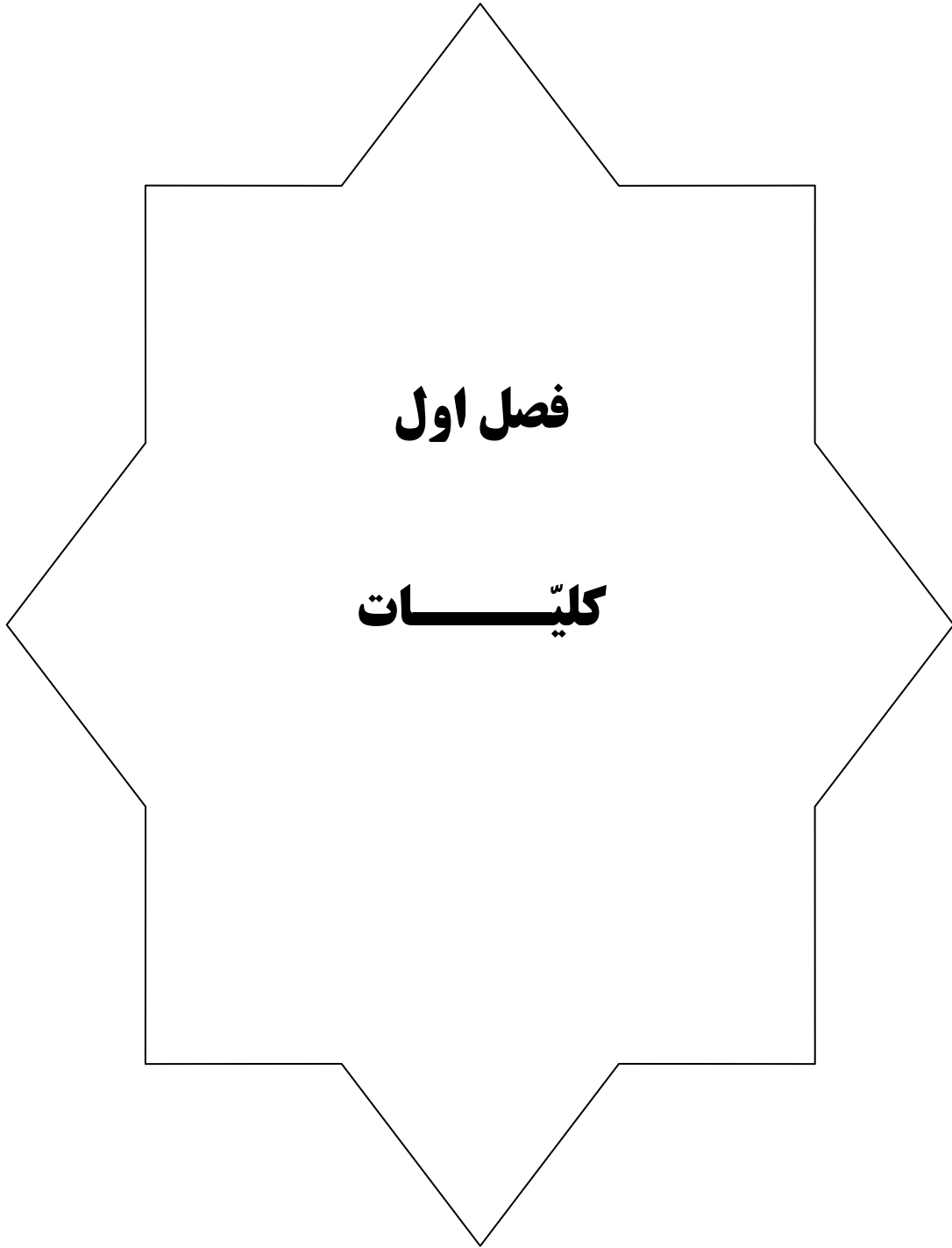
واژه‌های کلیدی: استشراق، تشیع، ویلفرد مادلونگ

فهرست مطالب:

<u>صفحه</u>	<u>عنوان</u>
۲۴-۱	فصل اول: کلیات
۲	الف) طرح تحقیق
۲	موضوع
۲	بیان مسئله
۳	سوال اصلی
۳	پیش فرض های پژوهش
۳	فرضیه
۳	مفاهیم و متغیرها
۴	سوالات فرعی
۴	سابقه پژوهش
۴	علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن
۵	هدف پژوهش
۵	روش پژوهش و روش گردآوری اطلاعات و داده ها
۵	سازمان دهی پژوهش
۶	کتاب شناسی
۷	ب) شرق شناسی
۸	مفاهیم و کلیات

۱۰ تاریخچه و دوره‌های شرق‌شناسی
۱۸ شیعه‌شناسی
۴۰-۲۵ فصل دوم: ویلفرد مادلونگ، آثار، و روش
۲۶ معرفی ویلفرد مادلونگ
۲۸ آثار مادلونگ
۳۳ روش کار
۸۳-۴۱ فصل سوم: شیعه و اهل بیت (ع) و جانشینی پیامبر (ص) از نگاه مادلونگ
۴۲ شیعه از نگاه مادلونگ
۴۹ اهل بیت (علیهم‌السلام) از نگاه مادلونگ
۵۲ جانشینی حضرت محمد (صلوات‌الله‌علیه) از نگاه مادلونگ
۱۱۵-۸۴ فصل چهارم: مادلونگ و اندیشه‌های شیعی
۸۵ مادلونگ و اندیشه‌های شیعی
۸۵ (۱) عصمت
۸۷ (۲) امامت
۹۱ (۳) ولایت
۹۴ (۴) مهدی
۱۰۰ (۵) جایگاه زن در فقه شیعه
۱۰۵ (۶) خراج
۱۰۸ (۷) مشروعیت همکاری با سلطان

۱۱۰ (۸) یقین و اجتهاد
۱۱۲ (۹) شفاعت، تقیه، رجعت و بداء
۱۱۳ مادلونگ و رجال شیعی
۱۱۶-۱۲۳ فصل پنجم: تأثیرگذاری ویلفرد مادلونگ بر جریان شیعه‌پژوهی
۱۲۴ فرجام سخن
۱۲۷ فهرست منابع
۱۳۶ ضمیمه
۱۳۷ چکیده انگلیسی

الف: طرح تحقیق

موضوع:

در این مجال نگرش‌های شیعه‌پژوهی ویلفرد مادلونگ و تأثیر آن بر شیعه‌پژوهی سایر مستشرقان مورد بررسی و بحث واقع شده است. در این رابطه باید گفت:

بیان مسئله:

در جهان معاصر و عصر حاضر، پژوهش در باب تشیع وارد مرحله تازه ای شده است. در این فضای نو اندیشمندان بسیاری تمام هم و غم خود را به این حیطة مهم معطوف داشته و نظرات متعددی در این باره ارائه کرده‌اند. در این میان، مستشرقان نیز از قافله شیعه‌پژوهی عقب نمانده و تلاش قابل توجهی در این زمینه مبذول داشته‌اند که ثمره آن آثار و نوشته‌های قابل توجه و تأملی است که از خود برجای گذاشته‌اند. در بین ایشان، پروفیسور ویلفرد فردیناند مادلونگ به لحاظ سابقه و نوع کارهایش دارای مرجعیت و اهمیت است؛ چراکه با بررسی و شناخت وی شاید بتوان به نوعی جریان شناسی در مبحث شیعه‌پژوهی دست یافت.

لذا این پژوهش بر آن است تا چیستی نگاه مادلونگ درباره تشیع و چگونگی روش کار وی را مورد بررسی قرار دهد و فهم نماید. باشد که اطلاعات برخاسته از این تحقیق یاری‌گر شیعه‌پژوهان حقیقت طلب شود تا بتوانند از آن در شناخت، معرفی و دفاع از تشیع راستین بهره جویند.

سوال اصلی:

مبتنی بر بیان مسئله این سوال مطرح می‌شود که دیدگاه ویلفرد مادلونگ درباره تشیع چیست و شیوه کار ایشان در این حوزه چگونه بوده است؟

پیش فرض‌های پژوهش:

۱- در میان دانش‌های نوین، جریانی با عنوان استشراق ایجاد شده که به صورت فزاینده‌ای به مطالعات شیعی و شیعه‌پژوهی علاقه‌مند گردیده است.

۲- در تاریخ استشراق و در میان مستشرقان، ویلفرد مادلونگ یکی از چهره‌های شناخته شده و اثرگذار در حوزه مطالعات شیعی و شیعه‌پژوهی است.

فرضیه:

از آن‌جا که پژوهش حاضر از نوع اکتشافی است، بنا به نظر و صلاحدید استاد راهنما نیاز به فرضیه ندارد.

مفاهیم و متغیرها:

اندیشه‌های مادلونگ: مراد از اندیشه، ارائه مباحثی بر اساس برداشت‌های شخصی و استنباط‌های ویلفرد مادلونگ است که وی پس از بررسی داده‌های تاریخی پیرامون تشیع بدان‌ها دست یافته است.

تشیع: مراد از تشیع در پژوهش حاضر، تشیع اثنی عشری است؛ مگر آن‌که بر حسب نیاز به غیر آن تصریح شود.

استشراق: درباره استشراق تعریف مشخص و معینی وجود ندارد؛ اما در کل می‌توان آن را توجه و اهتمام غربیان به شرق و سپس به اسلام و تشیع دانست.

مستشرقان: افرادی که با انگیزه‌های مختلف به مطالعه درباره شرق و شرقیان و مسائل مرتبط با ایشان می‌پردازند.

سوالات فوری:

۱- شرق‌شناسی چیست؟

۲ - ویلفرد مادلونگ کیست، چه تألیفاتی از وی بر جا مانده، روش کار وی در حوزه شیعه -

پژوهی چگونه بوده است و دیدگاه وی در این رابطه چیست؟

۳ - دیدگاه مادلونگ درباره شیعه و اهل بیت (علیهم السلام) چیست؟

۴ - نظر وی در خصوص اندیشه‌های شیعی چیست؟

۵ - مادلونگ در مقام یک مستشرق معاصر، چه تأثیری بر شیعه‌پژوهی غربیان داشته است؟

سابقه پژوهش:

در این خصوص باید گفت جز چندین مورد ترجمه آثار ویلفرد مادلونگ، کار خاصی در این رابطه صورت نگرفته و آثار وی از نگاه و منظر بیرونی مورد توجه واقع نشده است. البته چند مقاله در خصوص کتاب "جانیشینی محمد" ایشان نوشته شده است که برخی از آنها در مراحل اولیه چاپ و نشر هستند و نگارنده این پژوهش با کمک انجمن تاریخ‌پژوهان حوزه بدان‌ها دست یافته است.

علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن:

۱- بدیع بودن حوزه استشراق در ایران اسلامی، ۲- جایگاه رفیع شیعه‌پژوهی در منظر داخلی و بین‌المللی و ۳- علاقه شخصی باعث انتخاب این موضوع گردید.

۱- ضرورت تقویت مطالعات در حوزه شیعه‌پژوهی، ۲- زمینه‌سازی برای مطالعات عمیق و بنیادین بعدی، و ۳- شناخت و معرفی حقیقت تشیع به این موضوع اهمیت بخشیده و کار درباره آن را مفید نموده است.

هدف پژوهش:

۱- شناخت حوزه استشراق و تقویت مطالعات درباره این حوزه و فعالان آن، ۲- مطالعه و درک عمیق فعالیت‌های شیعه‌پژوهی در حوزه‌های داخلی و خارجی به منظور دست یابی به اطلاعات

وافی و کافی، جهت شناخت همه جانبه و درست تشیع راستین و ۳- معرفی، دفاع، حفظ و حراست آن، از جمله مهم‌ترین اهداف این پژوهش است.

روش پژوهش و روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها:

پژوهش حاضر به روش وصفی و تحلیلی انجام شده و اطلاعات و داده ها به روش اسنادی و کتابخانه‌ای گرد آمده است.

سازمان‌دهی پژوهش:

با توجه به موضوع و به منظور دست‌یابی به آنچه که پژوهش حاضر در پی آن است، این رساله به شکل زیر سازمان یافته است:

- چکیده

- کلیات

- ویلفرد مادلونگ، آثار، و روش کار وی

- شیعه و اهل بیت (علیهم السلام) از نگاه مادلونگ

- مادلونگ و اندیشه‌های شیعی

- تأثیرگذاری ویلفرد مادلونگ بر جریان شیعه‌پژوهی

- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

کتاب‌شناسی پژوهش:

برای بررسی و بحث درباره نگرش‌های شیعه‌پژوهی مادلونگ و تأثیر آن بر شیعه‌پژوهی سایر

مستشرقان، منابع و مأخذ ذیل مورد مطالعه و تفهیل واقع شده است:

- مدخل‌های نوشته شده به‌وسیله ویلفرد مادلونگ در دائرةالمعارف بزرگ اسلام

- برخی مقالات متفرقه ایشان (البته با محوریت تشیع)

- کتاب‌های: جانشینی محمد (صلوات‌الله‌علیه)، فرقه‌های اسلامی، و مکتب‌ها و فرقه‌های اسلامی در سده‌های میانه. کتاب جانشینی محمد که مهم‌ترین اثر مادلونگ است به بررسی مسائل مربوط به پس از رحلت پیامبر، مسئله جانشینی، و دوران خلافت خلفای راشدین پرداخته است که رساله حاضر نیز بر این کتاب توجه ویژه داشته است. کتاب فرقه‌های اسلامی، مجموعه مقالات مادلونگ درباره رشد و گسترش فرقه‌های متعدد در ایران است که تناسب چندانی با حوزه کار این رساله نداشته است. و کتاب مکتب‌ها و فرقه‌های اسلامی در سده‌های میانه، مجموعه ای از مقالات متعدد به قلم مادلونگ است که در برخی از آن‌ها اندیشه‌ها و رجال شیعی مورد عنایت بوده‌اند؛ که پژوهش حاضر نیز آن‌ها را مدنظر قرار داده است.

- نوشته‌های موجود درباره وی و آثارش، که بیشتر از طریق اینترنت و مجلات قابل دسترسی بودند.

لازم به تذکر است، از آن‌جا که منابع اصلی پژوهش حاضر آثار ویلفرد مادلونگ است، بررسی و نقد کلی آن‌ها در سیر کلی پژوهش ارائه می‌گردد.

ب: شرق‌شناسی

یکی از حوادث مهم و قابل توجه تاریخ جهان، جریان رقابت‌ها و کنش‌ها و واکنش‌های دنیای شرق و جهان غرب بوده؛ رقابتی که در دوره‌های مختلف بر حسب شرایط، ماهیت‌های گوناگونی به خود گرفته است. ماهیت این رقابت‌ها در ابتدا تجاری، نظامی و سیاسی بود؛ سپس با ظهور اسلام و تقابل اسلام و مسیحیت صورتی مذهبی و عقیدتی پیدا کرد و به تدریج با قدرت‌یابی اروپا و در پی آن آمریکه استعمار وجه غالب این رقابت دیرینه گشت. البته در کنار انگیزه‌های سیاسی و استعماری، انگیزه‌های علمی و محققانه نیز ظهور و بروز یافت.

در وهله نخست آنچه که در رابطه با این رقابت دیرپا مهم به نظر می‌رسد مطالعات غربیان درباره شرق و شرقیان است. جریان شرق‌شناسی همراه با تغییر شرایط و دگرگونی ماهیت رقابت‌ها، اشکال مختلفی به خود گرفت و در طی تغییر و تطور خود روز به روز ظریف تر، دقیق تر و عمیق تر گشت. از جلوه‌های عمیق تر و جزئی تر شرق‌شناسی می‌توان به اسلام‌شناسی و شیعه‌شناسی اشاره کرد که در جریان رقابت بین دنیای شرق و غرب اهمیتی فوق‌العاده داشته و دارند.

از آن جا که موضوع رساله حاضر شیعه پژوهی ویلفرد مادلونگ، یکی از مستشرقان برجسته معاصر است؛ گذری اجمالی بر شرق‌شناسی، اسلام‌شناسی و شیعه‌شناسی غربیان امری ضروری به نظر می‌رسد.

مفاهیم و کلیات

شرق‌شناسی یا همان استشرق، برگردان واژه انگلیسی «Orientalism» است.^۱ درباره پیدایش این واژه نظرات مختلفی وجود دارد. عقیده غالب بر این است که اولین بار در انگلستان در اواخر قرن هیجدهم میلادی استفاده گردید.^۲ برخی اذعان داشته‌اند که واژه Orientalist در سال ۱۷۹۹م در مجله‌ای لاتینی برای پدر بولینوس به کار رفته،^۳ و در سال ۱۸۱۲م وارد فرهنگ آکسفورد گشته است.^۴ سپس در سال ۱۸۲۴م در زبان فرانسه رواج یافته و به سال ۱۸۳۵م وارد قاموس آکادمی فرانسه شده است.^۵ در

۱. منوچهر آریان‌پور کاشانی، فرهنگ یک جلدی پیشرو آریان‌پور کاشانی انگلیسی به فارسی، با همکاری بهرام دلگشایی، ج ۱، تهران: جهان رایانه، ۷۹-۱۳۷۸، ص ۱۰۰۷.

۲. ادوارد سعید، شرق‌شناسی، ترجمه دکتر عبدالرحیم گواهی، ج ۱، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۷۱، ص ۱۶.

۳. ساسی سالم الحاج، الظاهر والاشترقیة و اثرها علی الدراسات الاسلامیه (جلد ۲)، ج ۳، طرابلس: منشورات الجامعه المفتوحه، ۱۹۹۱، ص ۳۰۱.

۴. تقی صادقی‌رویکرد خاورشناسان به قرآن، ج ۱، تهران: فرهنگ گستر، ۱۳۷۹، ص ۱۸.

۵. ساسی سالم الحاج، پیشین.

۶. محمد حسن زمانی، شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی غربیان: تاریخچه، اهداف، مکاتب و گستره فعالیت مستشرقان، ج ۱، قم: موسسه بوستان کتاب، ۱۳۸۵، ص ۴۴.

خصوص تعریف این واژه باید گفت که به دلیل وجود جلوه‌های متنوع شرق‌شناسی تعاریف مختلفی از آن برحسب سلیقه و دانش شرق‌شناسان مطرح گشته، و این امر طرح یک تعریف جامع و مانع و همه‌پسند را ناممکن نموده است. ولی به هر تقدیر برای وضوح مطالب مرتبط با شرق‌شناسی، تعریف این واژه ضروری است. رساله حاضر در این خصوص نظر ادوارد سعید را برگزیده است:

« سهل‌الوصول‌ترین تبیین و تعریف از شرق‌شناسی نوعی تبیین آکادمیک است، ... هر کس که درباره شرق درس می‌دهد، چیز می‌نویسد، و یا این که تحقیق می‌کند - چه آن فرد مزبور یک انسان‌شناس، جامعه‌شناس، مورخ، و یا زبان‌شناس - چه به معنای خاص و یا معنای عام آن بوده باشد - یک شرق‌شناس است، و کاری که می‌کند شرق‌شناسی است.»^۷ « معنای عام‌تر دیگری نیز برای شرق‌شناسی وجود دارد. شرق‌شناسی عبارت از نوعی سبک فکر است که بر مبنای یک تمایز بودشناختی و معرفت‌شناختی بین شرق و غرب قرار دارد. بنابراین، دسته انبوهی از نویسندگان که در میان آن‌ها شعرا، داستان‌نویسان، فلاسفه، نظریه‌پردازان سیاسی، اقتصاددانان، و مقامات اداری سلطنتی یافت می‌شوند، این اختلاف بنیادین بین شرق و غرب را پذیرفته و آن را نقطه شروع تئوری‌ها، حماسه‌ها، داستان‌ها، توصیفات اجتماعی، و روایت‌های سیاسی خویش در مورد شرق، مردم آن‌جا، آداب و رسوم آنان، ذهنیات ایشان، و مقدراتشان قرار داده‌اند. این‌گونه شرق‌شناسی از آشیلوس گرفته تا ویکتور هوگو، دانته، و کارل مارکس را شامل می‌شود.»^۸ « با تبادل بین این دو مفهوم شرق‌شناسی، به معنای سومی می‌رسم که از نظر تاریخی و محتوایی از دو معنای قبلی تعریف شده‌تر است.... خلاصه کلام آن‌که

۷. ادوارد سعید، پیشین، ص ۱۵.

۸. همان، ص ۱۶.

۹. همان.

شرق‌شناسی عبارت از نوعی سبک غربی در رابطه با ایجاد سلطه، تجدید ساختار، داشتن آمریت و اقتدار بر شرق است.^۹

از آن جا که اسلام‌شناسی نیز از مقوله‌های مهم مرتبط با شرق‌شناسی است، لازم می‌نماید تا ضمن بیان رابطه این دو مقوله، تعریف قابل قبولی نیز از اسلام‌شناسی ارائه گردد.

با عنایت به تلاش غربیان برای شناخت مشرق زمین از گذشته‌های دور، شرق‌شناسی بر اسلام‌شناسی تقدم داشته و بدین ترتیب بین این نوع شرق‌شناسی و اسلام‌شناسی رابطه‌ای مطرح نیست. اما پس از ظهور اسلام در شرق و تأثیرگذاری آن بر موقعیت سیاسی و فرهنگی غرب، مطالعه پیرامون اسلام و مسلمانان در شرق‌شناسی غربیان جایگاهی ویژه یافت. بعد از رنسانس، سایر شئون شرقی نیز در مغرب زمین مورد توجه واقع شد و شاخه‌های مختلف از دانشی نو با عنوان "شرق‌شناسی" پدیدار گشت. این شرق‌شناسی نوین به لحاظ زمانی متأخر از اسلام‌شناسی؛ اما زاییده و پرورده اسلام‌شناسی بعد از جنگ‌های صلیبی بود. البته در قرون جدید، با توجه به محدوده بسیار وسیع و شگفت‌آور شرق‌شناسی، مطالعات اسلامی عملاً یک حوزه از حوزه‌های مطالعات شرقی را رقم زده است.^{۱۰}

مطالعات اسلامی (اسلام‌شناسی = Islamicism) بخشی از دانش عام شرق‌شناسی است. در این خصوص باید گفت «شناخت زبان، ادبیات، تاریخ، متون دینی، اندیشه‌ها، فرهنگ و ... سرزمین‌های اسلامی و مسلمانان»^{۱۱} و هم‌چنین «بررسی و شناخت قرآن، سنت و احادیث، تاریخ و سیره پیامبر اکرم (صلوات‌الله‌علیه) و امامان (علیهم‌السلام) و خلفا و پیشوایان مذاهب اسلامی، عالمان برجسته تاریخ اسلام، جنبش‌های اسلامی، جمعیت‌های مسلمان در سطح جهان، معارف اسلامی اعم از عقاید و فقه و اخلاق و فلسفه و عرفان، نقاط قوت و ضعف و عناصر خطرآفرین و جنبش‌های این معارف و نقاط

۱۰. محسن الوری، مطالعات اسلامی در غرب، ج ۱، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاهها (سمت)، ۱۳۸۱، ص ۲۱.

۱۱. همان، ص ۲۰.

آسپ پذیر دین اسلام و امت مسلمان^{۱۲} محور پژوهش‌ها و بحث‌های مستشرقان در رابطه با اسلام و مسلمانان بوده است.

قبل از بررسی و بحث درباره شیعه شناسی که از زیرمجموعه های مهم شرق شناسی و مقوله اصلی پژوهش حاضر است، آشنایی با تاریخچه و دوره‌های شرق‌شناسی ضروری و اجتناب ناپذیر می‌نماید.

تاریخچه و دوره های شرق‌شناسی

۱. شرق‌شناسی عام از قرن ۶ ق.م تا قرن ۶ م:

کهن‌ترین مطالعات درباره شرق به دست یونانیان انجام گرفته و قدیمی ترین نظرگاه‌های غربی درباره شرق در آثار ادبی و تاریخی به جا مانده از آن زمان نمود یافته است، آثاری چون ایلید هومر، سیاحت- نامه فیثاغورث، کوروش‌نامه گزنفون و سپس با شکوفایی تمدن روم و اتحاد آن با یونان و انتشار تمدن یونان و روم در اروپای غربی، عملاً مشرق زمین در مقابل آن دو قرار گرفت و تحقیقات رومیان به منظور شناخت دنیای شرق آغاز شد. البته شرق‌شناسی غربیان (یونان و روم) تا قبل از ظهور اسلام بیشتر بر ثبت اطلاعات تاریخی، نظامی، تجاری و جغرافیایی مشرق زمین متمرکز بود و گزارش های ایشان درباره شرق، آکنده از حس برتری جویی یا احساس رقابت یونانیان و رومیان نسبت به شرقیان بود.^{۱۳}

در این جا ذکر این نکته ضروری است که از این پس سیر شرق‌شناسی با عنایت به ظهور اسلام و آغاز اسلام‌شناسی غربیان مورد بررسی قرار می‌گیرد.

اسلام‌شناسی غربیان به طور کلی از تحولات فرهنگی و سیاسی جهان غرب و دنیای شرق و روابط شرق و غرب تأثیر پذیرفته،^{۱۴} که با توجه به آن‌ها و با در نظر گرفتن میزان توجه محققان حوزه شرق -

۱۲. محمد حسن زمانی، پیشین، ص ۴۸.

۱۳. محسن الویری، پیشین، صص ۲۸، ۲۹، ۳۱، ۳۲.

۱۴. همان، ص ۴۱.

شناسی به هر یک از آن‌ها، دیدگاه‌های مختلفی در باب مراحل مطالعات اسلامی در غرب مطرح شده است. رساله حاضر به منظور ارائه مطالب مربوط، جریان مطالعات اسلامی را به چهار مرحله تقسیم نموده است: مرحله دفاع، مرحله تبشیر، مرحله استعمار، و مرحله تحقیق علمی.^{۱۵}

۲. مرحله دفاع (از ظهور اسلام تا قرن ۱۳م):

با ظهور اسلام و گسترش آن در پی پیروزی های مسلمانان در سرزمین های متعدد از جمله اندلس، مردمان مغرب زمین با اسلام آشنا شدند. فرهنگ و تمدن اسلامی و اقتدار سیاسی فاتحان مسلمان سبب جذب جمع کثیری از آنان به این آیین نوظهور گردید. بی شک کلیسای کاتولیک که سال ها برای گسترش مذهب خود در اروپا تلاش کرده بود نمی توانست از این اوضاع جدید راضی باشد؛ لذا اربابان کلیسا که نگران از دست رفتن موقعیت و نفوذ خود بودند، راه عناد و دشمنی با اسلام را در پیش گرفتند.^{۱۶}

به طور قطع برای مقابله با اسلام و حفظ اقتدار مسیحیت، آشنایی با این دین جدید امری اجتناب ناپذیر و ضروری بود؛ پس نخستین تلاش‌ها برای ترجمه متون عربی و اسلامی از سوی کشیشان شکل گرفت و جریان ترجمه در طی قرن‌های بعد رونق یافت. پیشرفت اسلام در قلمرو غرب و شکست غریبان در نبرد علمی با اسلام آن‌ها را به سوی رویارویی نظامی سوق داد و آتش جنگ‌های دو‌یست ساله صلیبی با خشم کلیسا شعله ور گشت. هم‌زمان با جنگ‌های صلیبی، روند اسلام‌شناسی غریبان با جدیت ادامه داشت و ترجمه آثار اسلامی و به ویژه قرآن در این دوره به همراه تأسیس مدارس و نهادهای علمی و آموزشی جهت تعلیم زبان عربی و سایر زبان‌های شرقی؛ انتقال دانش و تمدن اسلامی به مغرب زمین را دو چندان ساخته بود.^{۱۷}

۱۵. همان، ص ۴۰.

۱۶. محسن الویری، پیشین، صص. ۲۳، ۲۴، ۲۵.

۱۷. محمد حسن زمانی، پیشین، ص ۹۳.

اما سرانجام در پی شکست مسیحیان در جنگ های صلیبی و ناکامی ایشان در ضربه زدن به اسلام و مسلمانان، اربابان کلیسا ترک نبرد نظامی و آغاز هجوم فکری و فرهنگی را پیشنهاد کردند.^{۱۸}

۳. مرحله تبشیر (قرن های ۱۴ و ۱۵ و ۱۶م):

با تغییر رویکرد نظامی به رویکرد فکری و فرهنگی، بهترین راه دفاع از کیان مسیحیت و حفظ اقتدار آن و مقابله با اسلام، تبلیغات صلح آمیز با هدف تغییر مذهب مسلمانان و مسیحی کردن ایشان در نظر گرفته شد و برای این مهم یادگیری زبان های شرقی و به ویژه عربی برای مبلغان امری واجب و تخلف ناپذیر گشت.^{۱۹} در همین راستا شورای وین در سال ۱۳۱۱م/۷۱۱ هـ به راه اندازی آموزش زبان های یونانی، عربی، عبری، سریانی و به طور کلی زبان های شرقی در دانشگاه های معتبر آن دوران فرمان داد.^{۲۰} در این دوره که مصادف با عصر رنسانس اروپا و رونق علم و ادب و هنر در این دیار بود،^{۲۱} مطالعات اسلامی رشد فزاینده ای داشت و ادامه جریان ترجمه و استفاده از صنعت تازه اختراع شده چاپ در نشر آثار اسلامی و غیر اسلامی و انتقال دست نوشته های آثار اسلامی به غرب، به آن رونق بیشتری بخشیده بود.^{۲۲} مسئله قابل توجه دیگر در این دوره تأثیرپذیری تدریجی غرب از فکر فلسفی، هنری و زیبایی شناسی شرق اسلامی است که نمود آن را می توان در کمندی الهی دانته مشاهده کرد.^{۲۳} گفتنی است علی رغم تداوم رویه خصمانه غرب مسیحی نسبت به شرق اسلامی، نخستین نوشته های ملایم نسبت به اسلام و پیامبر اکرم (صلوات الله علیه) هرچند بسیار ضعیف و غیر علمی، در قرن شانزدهم به

۱۸. هانس ابرهارد مایر، جنگ های صلیبی، برگردان و پی نوشت عبدالحسین شاهکار، ج ۱، شیراز: دانشگاه شیراز، ۱۳۷۱، ص ۳۲۹.

۱۹. همان.

۲۰. همان.

۲۱. غلامحسین مصاحب، دایره المعارف فارسی، جلد ۱، ج ۴، تهران: امیرکبیر، ۱۳۸۳، ص ۱۱۰۰.

۲۲. محسن الویری، پیشین، صص ۶۶، ۶۵، ۶۳.

۲۳. زینات بیطار، الاستشراق فی الفن الرومانسی الفرنسی، ج ۱، الكويت: المجلس الوطنی للثقافة و الفنون و الآداب: عالم المعرفة، ۱۴۱۲ق، صص ۳۳، ۳۲.